

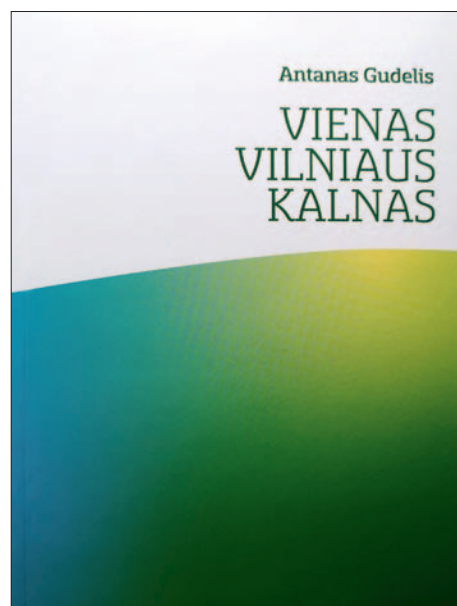
TAURO KALNO VARDAI KAIP JO LIKIMO ŽYMENYS

■ Susidomėjusi perskaičiau neseniai pasirodžiusią Antano Gudelio knygą „Vienas Vilniaus kalnas: pasaulėkūros etiudai. I dalis“ (Vilnius: Tautos namų santara, 2020, 160 p.). Ši studija skirta dabartiniam Tauro kalnui ir jo istoriniams vardams: Velnio, Pamėnkalnio, Boufalo, Moliakalnio, Perkūnkalnio, – vienu ar kitu laikotarpiu atspindėjusiems tam tikrą šios vietos sampratą. Taip pat čia komentuojama kalno vardų kilmė ir semantika, kuri gali būti grindžiama mitiniu pasaulėvaizdžiu, o kartais – tiesiog realiomis istorinėmis aplinkybėmis.

Knygos autorius seniai domisi baltų ir kitų tautų mitologija bei pirmąkartėmis religijomis, jų tyrimais, tad ir savo tiriamą temą susiejo su giliomis senovės baltų kultūros šaknimis. A. Gudelio įsitikinimu, mitologijoje glūdi tautos tapatybės pradai. Todėl baltų religija ir mitologija laikoma pamatu, padedančiu suvokti tiriamojo objekto vaidmenį mūsų kultūroje.

Šis darbas – konceptualus: tuo pasižymi kiekvienas jo skyrius ir viso tyrimo visuma. Išieties taškas – kalno istorinis vaidmuo, jo sąsaja su mūsų kultūra, su mūsų sąmone, ne tik ankstesniais, bet ir šiais laikais. Dabar ant kalno, vietoj nugriautų Profsąjungos kultūros rūmų, numatoma pastatyti solidžią koncertų salę, kurioje glausčiusi ir Tautos namai. O šių namų idėja buvo iškelta XX a. pradžioje dr. Jono Basanavičiaus drauge su kitais Lietuvos visuomenės veikėjais, tokiais kaip Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Petras ir Jonas Vileišiai, Antanas Smetona ir kt. Ta intencija 1911–1913 m. už žmonių suaukotus pinigus ant Tauro kalno buvo įsigytas žemės sklypas. Tautos namams parinkta vieta yra ypatinga daugeliu atžvilgių, todėl turėtume žinoti tos vietos prasmę ir vaidmenį Vilniaus miesto istorijoje.

Kalbant apie Tautos namų ant Tauro kalno idėją ir jos sąsają su čia aptariama knyga, negalėtume nepaminėti to, kad A. Gudelis yra svarbiausias šios idėjos tęsėjas bei realizuotojas, ją aktualizavęs XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. 1992 m. jis subūrė visuomeninę organizaciją „Tautos namų santara“, yra jos pirmininkas. Ši asociacija, telkianti žinomus, iškilus Lietuvos kultūros, mokslo, politikos ir verslo veikėjus, palaiko Tautos namų idėją, ją skleidžia ir rūpinasi, kad šis projektas, orientuotas į tautos, jos kultūros vertybes, realiai būtų vykdomas. „Tautos namų santaros“ tikslas, taip pat ir A. Gudelio siekis bei vizija, kad, jo žodžiais, netolimoje ateityje Tautos namų projektas išsikūnytų „kaip istorijos testamentas, simbolinė Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios Lietuvos jungtis, ir kaip šiuolaikiški

kultūros rūmai su M. K. Čiurlionio ir J. Basanavičiaus salėmis, Atgimimo idėją įprasminančiomis erdvėmis, visuomenės susirinkimų centru. Kad tie, kurie į juos ateis, nebūtų praradę troškimo ar smalsumo suvokti, atpažinti savo prigimtį, savo šaknis, kultūros ir istorijos vertes.“¹

„Tautos namų santara“, vykdanči ne tik minėtąją, į ateitį nukreiptą priedermę, bet ir kai kurias kitas (tarp jų – ir leidybinę) funkcijas, šiais metais ir išleido aptariamąją A. Gudelio knygą.

Kaip minėjau, knygoje apžvelgiami bene visi skirtingu metu užfiksuoti istoriniai Tauro kalno vardai. Juk mums dabar įprastu vardu, t. y. Tauro kalnu, kažkada galėjo būti vadinamas ir Gedimino, arba Pilies, kalnas, kadangi jis buvo siejamas su Vilniaus įkūrimo legenda, pasakojančia apie kunigaikščio Gedimino tauro medžioklę. XVII a. antroje pusėje Tauro kalnu taip pat vadinta kalva, ant kurios pastatyta Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. O XIX a. šis vardas prigijo dabartiniam Taurakalniui. Vienas ankstyviausių bei iškalbingiausių pastarojo kalno įvardijimų buvo Velnio kalnas (*Czartowahora*), dar 1441 m. paminėtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio, vėliau ir Lenkijos karaliaus, Kazimiero Jogailaičio sausio 7 dienos privilegijoje Vilniaus miestui, nurodžiusioje Magdeburgo teisių nustatomas miesto žemių ribas. Privilegija rašyta lotynų kalba, o kalno pavadinimas įterptas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje naudota senąja slavų kalba, bet lotyniška transliteracija. Vėliau, kaip atspindi

1 Antanas Gudelis: be drąsos negali atsirasti jokios kitos dorybės. <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2020/01/13/news/a-gudelis-be-drasos-negali-atsirasti-jokios-kitos-dorybes-13208483>. Žiūrėta 2020 11 03./

įvairūs šaltiniai, šis kalnas būdavo įvardijamas ir lietuvišku toponimu – kaip *Velnio kalnas*. Beje, kad kadaise egzistavo ir toks kalno vardas, pripažįsta ir dailės istorikas Vladas Drėma savo knygoje „Dingęs Vilnius“ (*Velnių kalnas* – Drėma 1991: 55, 82). Šiam vardui ir Velniui (dažniau autoriaus vartojama vardo forma *Velinas*), senovės baltų mitinei būtybei ar netgi dievybei, A. Gudelio studijoje skiriama išties daug dėmesio.

Knyga turi paantraštę – „Pasaulėkūros etudai“. Archetipinį kalno vaizdinį tautos sąmonėje bandoma paaiškinti remiantis kosmogoninio mitokodu. Jis galėjęs reikšti visatos centrą, ašį ir jos pradmenį esminių žmogų supančio pasaulio elementų radimosi kontekste. Kažkada savo pirmojoje knygoje „Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose“ (1990), siekdama suvokti archajinių bendruomenių mąstyseną, ir pati kosmogoniniam mitui teikia didžiulę reikšmę, siedama jį mentalinėje plotmėje su mūsų būties ritmais. Šio mito ir su juo susijusios ciklinio laiko sampratos atšvaitai išvelgti senosiose metų rato švenčių dainose. Kaip paaiškėjo, mūsų tautosakoje, kuri kartais atrodo visiškai paprasto turinio, slypi ir kitų tautų žodinėje tradicijoje pasikartojančios semantinės struktūros, tam tikra mitinė erdvės ir laiko samprata. Ir A. Gudelis aptariamoje studijoje žvelgia į kosmogoninį mitą ne vien kaip į specifinį naratyvą, bet ir ontologiniu aspektu: kaip dariusį poveikį archajinės visuomenės egzistencijai. Autoriaus analizuojama lietuvių tautosaka ir mitologija apie pasaulėkūrą vertinama kaip fenomenas, veikiantis žmogaus sąmonę ir pasižymintis kreatyvine, o taip pat periodiškai pasaulį atnaujinančia, regeneruojančia galia. Dėl to šis mitas nuolat, ypač per metų ciklo šventes, yra aktualizuojamas, kartojamas. Studijoje daugiausia remiamasi religijotyriškais Mirča Eliade ir Francisku Bernardu Jakobu Kiuiperiu. Jo teorinė bazė kuriama bei mitologijos analizė atliekama naudojantis pripažintų šios srities autoritetų Žoržo Diomezilio, Aleksandro Geištoro, Jano Pūelo, Vladimiro Toporovo, Algirdo Juliaus Greimo, Marijos Gimbutienės, Norberto Vėliaus ir kt. darbais.

Knygos tematika ir problematika iš dalies atspindi jos struktūroje – skyrių pavadinimuose: „Kosmogonija ir kalnas“, „Iš lietuviškosios kosmogonijos“, „Iš vedų kosmogonijos“, „Vilniaus pradžios“, „Velnio-Velino-Vėlino byla“, „Varuniškasis Velino fonas“, „Apie Diomezilio trijų funkcijų teoriją“, „Priešybų vienybė“, „Velinas ir Vėlesas“, „Kalnas ir jo vardai“, „Nomena sunt omena“, „Velino kalno link“. Akivaizdu, jog mitinė kosmogonija ir Velnias (*Velinas*) yra dominuojančios knygos temos, kurios nagrinėjamos lyginamuoju istoriniu metodu. Su mitine pasaulėkūra siejamas ne tik kalno vaizdinys, bet ir mitinis

Velnias, kurio vardu ilgą laiką vadintas kalnas. Mat pasaulio radimosi situacijoje, kaip liudija lietuvių ir latvių sakytinis folkloras, Velnias šalia Dievo yra Žemės pradmenų kūrėjas. Priešybės turi kuriamosios potencijos ir sudaro mūsų egzistencijos foną – mikro- ir makrokosmosą. Be to, su kosmogonija, kaip su universaliu kuriamuoju ir atkuriamuoju aktu, A. Gudelio siejami ir dabar ant šio kalno vykstantys procesai, net numatoma naujo monumentalaus pastato statyba.

Tyrimė siekiama išsiaiškinti Velnio prigimtį, šiam tikslui pasitelkiami jo analogai kitose mums giminingose kultūrose: senovės indų – vedų tekstuose, taip pat rytų slavų religijoje ir mitologijoje. Akcentuojama galima Velnio ir senovės indų Varunos, kosminių vandenų dievo, maginio, sakralinio suverenumo reprezentanto, giminystė, kurią jau buvo pastebėję daugelis anksčiau apie Velnią rašiusių autorių (vienas pirmųjų – Ferdinandas de Sosiūras, vėliau tam pritarė Romanas Jakobsonas, M. Gimbutienė, A. J. Greimas, N. Vėlius, V. Toporovas, Gintaras Beresnevičius). A. Gudelio pastebėjimu, ir Velnias, ir Varuna yra ambivalentiški personažai. Varuna yra pirminių vandenų ir pirminio chaoso, chtoniškojo pasaulio valdovas, kita vertus, kosminės pasaulio tvarkos – rito – saugotojas (p. 72). Manoma, kad šis su magija susijęs senovės indų dievas iš Indros nukauto Vritros perima chtoniškas galias. Varuna esąs pusiau asuras, pusiau devas. A. Gudelio teigimu, devų-asurų schema atspindi pirminį Visatos dualumą (*Ten pat*). Galimas daiktas, kad asuriška Velnio prigimties interpretacija turi racijos. Velnio ryšys su pirminiu chaosu, pirminiais Visatos pradais – žeme, požemiu ir vandenimis – nekelia abejonių. Autorius akcentuoja ne tik negatyviąją, bet ir pozityviąją Velnio prigimties pusę, atskleidžia, be kitų dalykų, ir tai, kad Velnio kalnas kadaise atliko pagoniškos šventvietės vaidmenį. Be to, primenama, jog dar Vladimiro laikais Kijeve buvo pastatytas stabas griausmavaldžiui Perunui, taip pat Velnio analogui Vėlesui. Taigi, mitinėje Velnio prigimtyje išvelgiama ir sakralių aspektų (tai leidžia hipotetiškai kalbėti ir apie jo vardu pavadinto kalno galimą šventumą). *Nomena sunt omena*, primenama viename iš skyrių, išreiškiant mintį, kad vardai yra jais pavadinto objekto likimo žymenys.

Kitas, jau vėliau, tai yra XVII a., vartotas aptariamo kalno vardas – *Pamėnkalnis*. Šitaip vadinta ir gatvė,ėjusi palei kalną. Autoriaus svarstoma, kokią prasmę galėjo turėti pirmasis šio sudurtinio vardažodžio sandas. Manoma, jog 1602 m. dokumente užfiksuotas *Pamėnkalnis* nebūtinai turi sietis su žodžiu *pamėnas* ‘pamėklė, šmėkla’ arba su žodžiu *pamėnai* ‘šiaurės pašvaistė’: į pirmąjį planą galima kelti ir pirminę žodžio „mėnulis, mėnuo“ prasmę. A. Gudelis teigia, kad „Pamėnkalnį galima matyti kaip kalną, kuris yra po Mėnulių“.

Šitoks vietovardžio aiškinimas nelabai įtikina ir kelia abejonių. Autorius nenurodė visų žodžio *pamėnai* reikšmių. Tos reikšmės – ne tik minėtoji ‘šiaurės pašvaistė’, ‘vaiduoklis, šešėlis’ bet ir ‘gaisro pašvaistė’, ‘raudoni debesys’, ‘nepaprasti, nuostabūs dalykai, stebuklai’, taip pat – ‘šviesos atspindžiai apie mėnulį ar kitus dangaus kūnus’ (LKŽe: pamėnai, žr. ir LKŽe: pamėnas). Su kuria iš tų reikšmių galėjo sietis vietovardis *Pamėnkalnis*, – dar klausimas. Galbūt ir įmanoma išvelgti jo ryšį su mėnuliu ir aplink jį atsirandančiais šviesos atspindžiais arba kitokiais šviesos reiškiniiais danguje ar žemėje, nors neatmestina ir galima jo sąsaja su pamėklės, vaiduoklio fenomenais, būdingais ypatingoms vietovėms, neretai – legendiniams kalnams.

Kalno vardas *Boufalo*, A. Gudelio teigimu, vartotas XVIII a. antroje pusėje. Tas vardas, manoma, kilęs iš pavardės. Mat nurodytu laikotarpiu dalis kalno žemės buvo paskirta LDK matininkui Juozapui Boufalai (*Bauffal*).

Vardas *Molio kalnas*, *Moliakalnis* (*Góra Gliniana*), užrašytas 1648–1648 m. Lukiškių teritorijos planuose, atsiradęs dėl to, kad kalno šlaite (1658 m.) turėję būti molio karjerai, iš kurių kastas molis plytų gamybai. *Molio kalnu* (*Góra Gliniana*) vadinta žemutinė kalno dalis.

Pirmosios Nepriklausomybės metais, Vilnių okupavus Lenkijai, lietuviškuose vadovuose po Vilnių kalnas vadintas ir *Perkūnkalniu*. Neaišku, kuo pagrįstas šio, kaip manoma, vėlyvo vardo konceptas. Tiesa, tuose šaltiniuose, be pastarojo vietovardžio, vartotas ir ankstesnis kalno vardas – *Taurakalnis*. Šis vardas buvo žinomas jau XIX a. IV dešimtmetyje, Vilniaus romantizmo laikotarpiu. O apskritai, kaip mano autorius, *Tauro kalnas* yra skolinys „iš mitinio ir kartu istorinio pirmtako, dabartinio Pilies, arba Gedimino, kalno, kurio „gimimo metrikai“ surašyti Gedimino medžioklės ir Gedimino sapno metrikuose, Lietuvos metraštyje <...>“ (p. 112).

Tad autorius chronologiškai išdėsto tokią kalno vardų seką: Velnio (*Czartowahora*), Pamėnkalnio, Moliakalnio (*Góra Gliniana*), Tauro, Boufalo, vėl Tauro, tuomet trumpam, prieš Antrąjį pasaulinį karą, pasirodęs Perkūnkalnio pavadinimas, o po to vėl sugrįžęs Tauro vardas. Šitokia vardų kaita apima apie penkis–šešis šimtus metų. A. Gudelio įsitikinimu, „kalno pavadinimų klausimas keliasi į daug platesnį kontekstą, kuriame gali atsiverti ne tik istorijos kasdienybė, bet ir simboliniai epochų kaitos ženklai ir mitiniai kodai“ (p. 125).

Norėję atkreipti dėmesį ir į kai kurias detales, kurios darbai, šiaip ar taip pretenduojančiam į mokslinę studiją, būtų svarbios. Visų pirma, vedų religijos sąvokų, vardų vartojimas lietuviškame aptariamose studijos tekste. *Rigvedas*, *Varunas*, *Indras* ir kiti sanskrito žodžiai šioje knygoje yra vyriškos

giminės. Taip tuos žodžius kadais vartojo vedų vertėjas į lietuvių kalbą Ričardas Mironas (1939 m.), taip siūlė juos vartoti ir N. Vėlius. Į šias jo rekomendacijas atsižvelgiau rengdama spaudai savo pirmąją knygą. Dabar mokslo sferoje paprastai vartojamos formos *Rigveda*, *Varuna*, *Indra*. Laikomasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos sanskrito terminų ir vardų perrašos taisyklių, kurios prieš 20 metų buvo parengtos VU Orientalistikos centro indologų. Tad į tas taisykles mums derėtų atsižvelgti. Kitas dalykas – sulietuvintų pavardžių rašyba, kuri įvairuoja ir mokslo darbuose, tad čia susivokti nėra paprasta. Šiaip ar taip, jas lietuvinant taip pat reikėtų remtis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacijomis, o gal ir šių pavardžių transkribavimo naujesniuose lietuviškuose tekstuose tradicija.

Galiausiai reikėtų konstatuoti, jog studija yra aukšto intelektualinio lygio. Joje atsiskleidžia platus autoriaus akiratis, geras mokslo darbų tiriamą temą ir pasitelktų šaltinių pažinimas, moksliniams tyrimams būtina nuovoka ir intuicija. Šis tyrimas pagrįstai pretenduoja į akademinis baltų kultūros, religijos ir mitologijos tyrinėjimus. Į šioje knygoje suformuluotas koncepcijas neabejotinai bus atsižvelgiama, tiriant Vilniaus istoriją, taip pat baltų religiją bei mitologiją ir apskritai senovės baltų kultūrą.

Nijolė LAURINKIENĖ

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Eliadė, Mirča = Mircea Eliade

Kiuperis, Franciskas Bernardas Jakobas = Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper

Diumezilis, Žoržas = Georges Dumézil

Geištoras, Aleksandras = Aleksander Gieysztor

Pūelas, Janas = Jaan Puhvel

LITERATŪRA

Drėma 1991 = Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninis variantas, [t. I–XX, 1941–2002],

<<http://www.lkz.lt>>, cituojant nurodomas antraštinis žodis.

THE NAMES OF TAURAS HILL AS MARKS OF ITS DESTINY

Nijolė LAURINKIENĖ

Cultural scientist Antanas Gudelis' study *Vienas Vilniaus kalnas: pasaulėkūros etiudai. I dalis* (Vilnius, 2020) is dedicated to the Taurus Hill in Vilnius and its historical names that at one time or another reflected the conception of this place. The names of the hill are related to both the mythical worldview and real historical circumstances. The archetypical image of the hill in the nation's consciousness is explained by the code of the cosmogonic myth. Much attention is paid to the mythical image of the Devil and its Indo-European context. The historical significance of the mountain is also linked to the initiative of the early 20th c. to build the Tautos namai on the top of the hill.